

Media, zuilen en pacificatie: een dynamisch historische relatie

©Huub Wijffes

Deze tekst maakt deel uit van het onderzoeksproject over verzuiling in digitale kranten, mogelijk gemaakt door genereuze steun van de Koninklijke Bibliotheek, het NIAS en Netherlands eScience Centre

Verzuiling als historische constructie

Zoekt men in de digitaal beschikbare historische kranten dan blijkt dat het begrip ‘verzuiling’ in de betekenis van maatschappelijke of culturele verdeeldheid voor het eerst te zijn gebezigd in het *Limburgs Dagblad* van 1 april 1952. Dat stuk zette gelijk de toon in een debat dat in de jaren vijftig en zestig steeds heviger zou worden gevoerd. Verzuiling werd gezien als iets negatiefs, als een verstarde opdeling van het maatschappelijke leven of – in de woorden van het krantenartikel uit 1952, dat zich overigens afzette tegen het negativisme van het woordgebruik – als ‘een versectarisering van ons culturele leven’ en ‘een loochening van elke element van nationale verbondenheid’.¹

Daarmee stuiten we op een terminologie die eerder dan ‘verzuiling’ werd gebezigd. De NSB gebruikte de zeer denigrerende terminologie rond het ‘sectarisme’ en de ‘volksversplintering’ met name ook in de parlementaire debatten over de inrichting van het maatschappelijke leven. De NSB zag in de zuilen een gevaar voor de nationale eendracht, het volkskarakter, de nationale saamhorigheid, de volksgemeenschap en de volkseenheid.

Dat leek op de redeneerwijze die in het interbellum door de liberale en neutrale pers werd gehanteerd. Bij hen was ‘sectarisme’ in de jaren twintig al populair geworden om een donker en negatief contrast te hebben tegenover hun verlangen naar nationale trots. In dat kader bezigden zij ook graag woorden zoals ‘hokjesgeest’, ‘versplintering’, ‘verdeeldheid’ en ‘schotjesgeest’.² Dit laatste woord werd in het bijzonder gebruikt in het heftige debat over de ordening van het radiobestel tussen 1927 en 1930; de in die strijd opererende omroepverenigingen en de met hen verbonden politieke partijen werden het zinnebeeld van onnationaal en verderfelijk gekonkel om macht en bevoogding.³

Dat ging dus om een zeer concrete praktijk, die in verband werd gebracht met een algemeen patroon waarvoor men de term ‘verzuiling’ niet hanteerde. Historisch onderzoek naar het bredere gebruik van terminologie rond ‘zuilen’ wees ook uit dat in de jaren dertig deze woorden niet gebruikt werden als aanduiding van de alles overkoepelende netwerken rond religie en ideologie, maar voor concrete praktijken binnen bijvoorbeeld de jeugdzorg, de werkloosenaanpak e.d. Vooral bestuurders van deze netwerken spraken in deze termen om de sociale segmentering aan te duiden.⁴

¹ "Tragische vergissing...". *Limburgsch dagblad*. Heerlen, 01-04-1952. Geraadpleegd via Delpher op 24-11-2015, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010417144:mpeg21:a0062>

² Voerman en Osterholt (2008), 31-32

³ Wijffes (1988)

⁴ Blom (2000), 203 e.v.

Onderzoek in digitale kranten naar het gebruik van het woord 'zuil' in religieus-maatschappelijke betekenissen wijst overigens uit dat in het midden van de negentiende eeuw de katholieken de kerken als een zuil zagen. Vlak na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 en de daarop volgende protestante protesten tegen het opdringende papisme in de 'Aprilbeweging' verweet de katholieke krant *De Tijd* minister Van Hall een te repressieve houding in zijn Wet op de Kerkgenootschappen. Die Wet regelde weliswaar de vrijheid van godsdienst maar verbood het dragen van religieuze kleding in het openbaar en gebod het de kerken voorafgaand toestemming aan de overheid te vragen voor vestiging van bestuurszetels of bestuurderswoningen in bepaalde plaatsen. De katholieken waren zich er zeer van bewust dat dergelijke maatregelen vooral bedoeld waren om hun handelingsvrijheid te beperken en de staat een stevige vinger in de pap te geven inzake kerkelijke aangelegenheden. Zij verweten Van Hall dan ook 'een zuil te stichten'.⁵ Daarmee bedoelde men als het ware een eigen kerk, want latere uitspraken wijzen uit dat in het katholieke gedachtegoed de 'kerk van Rome (...) de zuil en de vaste grondvest der Waarheid is'.⁶ Het is aannemelijk dat uit dit positieve katholieke gebruik van het begrip 'zuil' het latere negatieve gebruik door andere groepen is gerold.

De negatieve betekenis is het woordgebruik rond verzuiling blijven omringen, zeker toen vanaf eind jaren vijftig de wetenschap zich ermee ging bemoeien. Tot een grote eenduidigheid en een heldere conceptualisering heeft dat overigens nooit geleid. Integendeel, de terminologie rond verzuiling heeft alleen maar tot toenemende verwarring geleid. Historicus Piet de Rooy stelde in 1995, meer dan dertig jaar zeer uitvoerige geschiedschrijving overziende, wrevelig voor om het hele begrip verzuiling dan maar gewoon te vergeten.⁷ Kort daarop pleitten Blom en Talsma ervoor 'verzuiling' alleen nog pragmatisch als een associatief begrip te hanteren ter aanduiding van een vierdeling in de Nederlandse samenleving die heeft bestaan ergens tussen 1900 en 1970 en waarvan we allemaal weten dat die 'het resultaat was van verscheidene ongelijksoortige, maar nauw verstrengelde processen'.⁸ Dat liet de verleidelijke terminologie rond verzuiling en pacificatie in leven, net zoals de inspanning om internationale vergelijking te komen alleen maar leidde tot versterking van het beeld dat verzuiling de typisch Nederlandse - en dus uitzonderlijke - weg naar moderniteit was; als een poging het provinciaal traditionele met het globale moderne te verzoenen.⁹

Deze tamelijk hulpeloze reacties van historici op de niet weg te wissen kracht van een beeldbepalend begrip zoals verzuiling is typerend voor de discussie in het historisch veld, dat de neiging vertoont alles wat theoretisch of modelmatig wordt benaderd te vergruizen onder het enorme gewicht van unieke en altijd uitzonderlijke historische feitelijkheid. Dat maakt een systematische benadering van theoretische begrippen zeer moeilijk uitvoerbaar.

Dat merkten bijvoorbeeld de historici die trachtten het gedigitaliseerde veertiendelige hoofdwerk van Loe de Jong over Nederland in de Tweede Wereldoorlog te analyseren op diens hantering van 'verzuiling'. De Jong bleek in al zijn duizenden

⁵ *De Tijd*, 11 augustus 1853

⁶ *De Tijd*, 1 maart 1865

⁷ De Rooy (1995)

⁸ Blom (2000)

⁹ Ellemers (1984); Hellemans (1990); Adema (2004)

pagina's tekst de woorden 'zuilen' en 'verzuiling' weliswaar te gebruiken, maar veel vaker bezigde hij een gerelateerd concept zoals 'volksdelen'. De onderzoekers vonden bovendien dat De Jong al deze woorden bepaald niet in een uniforme semantische betekenis gebruikte. Ook deze onderzoekers trokken de conclusie dat 'zuil' of 'verzuiling' te breed geschakeerde begrippen zijn om als zodanig functioneel onderzoekbaar te zijn. Ze werden simpelweg te veel in totaal afwijkende betekenissen en contexten gebruikt. Verantwoorde hantering in historisch onderzoek vereiste een betere precisering in meer gedetailleerde en genuanceerde terminologie, waarbij ze in het midden lieten hoe die er dan zou moeten uitzien.¹⁰

Verzuiling en zware gemeenschappen

Ondanks de grote begripsverwarring en het zeer gekleurde gebruik ervan, is het begrip verzuiling is sinds de jaren vijftig een metafoor geweest waarmee de moderne geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw leek te kunnen worden geduid, met name waar het de relatie tussen politiek en maatschappij betrof. Het mislukken van de naoorlogse doorbraak van de vooroorlogse politiek-maatschappelijke verhoudingen verhoogde de belangstelling voor de exacte werking van dat 'zuilensysteem', mits het sterk gedifferentieerde stelsel van verschillende politiek-maatschappelijke relaties althans een systeem genoemd kon worden.

Na publicatie van het baanbrekende boek van de politicoloog Arend Lijphart in 1968 stond verzuiling lange tijd op de wetenschappelijke agenda van vooral politicologen en historici. Lijphart legde vanuit zijn kennis van de werking van politieke systemen een verleidelijke set van concepten over de Nederlandse geschiedenis. Hij zag de 'verzuiling' als een maatschappelijke institutionalisering van ideologie en religie, dat niet alleen de modernisering van maatschappij en cultuur had gekanaliseerd, maar ook diepgrijpende invloed had gekregen op de werking van het politieke systeem.

Verzuiling was een concept met een overwegend negatieve connotatie, dat daardoor uitstekend paste in een tijd met groeiende behoefte aan radicale vernieuwing. Verzuiling stond vooral voor onbeweeglijkheid; voor een star beleven van identiteiten in eigen kring van wieg tot graf; voor een defensieve reactie ook op moderniteiten die zich aandienen door technologische en economische ontwikkeling. De aan verzuiling verbonden pacificatiepolitiek riep associaties op met het krachtig onderdrukken van tegenspraak of verdeeldheid; in dit verband in het pluriforme politieke stelsel dat een onvermijdelijk gevolg was van diezelfde verzuiling. De rust en stabiliteit in een scherp verdeeld maatschappelijk en politiek speelveld kon alleen maar worden gegarandeerd in een politieke cultuur van plooiën en schikken, waarin ieder zijn deel kreeg.¹¹

Lijpharts concepten pasten uitstekend in een tijd waarin gezag en traditionele politiek ter discussie kwamen te staan; ze leken met terugwerkende kracht de gesloten en maffe starheid van het oude systeem te benadrukken en de stormloop daartegen te rechtvaardigen. Ook het debat in de historische wetenschap werd er in ernstige mate door beïnvloed in die zin dat golven van aandacht rond 'verzuiling' in de tijdschriften en literatuur bleven terugkeren. Maar de vele empirische onderzoeken in bronnen wezen uit dat een uniforme hantering van 'zuil' of 'verzuiling' de complexe historische werkelijkheid te weinig recht doet. Als je kijkt naar de specifieke constellatie van

¹⁰ Piersma and Ribbens (2013), 91-95

¹¹ Hendriks en Toonen, red. (1998)

verzuiling op lokaal of regionaal niveau of naar de verhoudingen binnen een bepaalde zuil of delen daarvan, ontstaat altijd een beeld dat in de modellen niet lijkt te passen. Historici werpen nu eenmaal graag empirische mistbanken op die de vergezichten naar mooie modellen verhinderen.¹²

Wat bijvoorbeeld te doen met de nogal scherp afgebakende verdeeldheid in de protestantse 'zuil' die niet alleen de grotendeels onverenigbare hervormde en gereformeerde culturen zou hebben omvat, maar ook de enorme versplintering in kleine, elkaar uitsluitende denominaties, vooral aan gereformeerde zijde. Zelfs voor de monolithisch georganiseerde en vanuit een samenhangende ideologie geleide katholieke zuil, kon internationaal onderzoek niet veel meer aanwijzen dan dat verzuiling een kerkelijke strategie tegen de 19de eeuwse secularisering was, die in tal van landen leidde tot van elkaar afwijkende patronen.¹³ En wat te doen met de socialistische 'zuil' die wezenlijke kenmerken van de protestantse en katholieke zuilen, zoals eigen onderwijs en ziekenzorg, niet in zich droeg? En vooral: wat te doen met het gehannes rond de vierde (liberale) en/of vijfde (neutrale, algemene) 'zuil', die al helemaal geen alomvattend ideologisch karakter droegen zoals de anderen en die zich zelfs in mentaliteit en houding principieel tegen de verzuiling keerden. Het aan hen door de andere groepen opgedrongen brandmerk 'zuil', is ook voor de oppervlakkige beschouwer een volstrekte falsificatie van de geschiedenis.

Het probleem van het historisch debat zat boven alles in de verleidelijke kracht van een begrip als 'verzuiling' en het ontbreken van een goed alternatief. Nadat Blom en Talsma ervoor hadden gepleit dit gelaten en pragmatisch te aanvaarden, kwamen er pleidooien om echt nieuwe conceptualisering te maken. De historicus Van Dam verklaarde het concept verzuiling tot 'een Nederlandse mythe' dat door internationaal vergelijkende studie gedraaid zou moeten worden naar een aanduiding van de manier waarop identiteitsgevoelige groepen zich in het verleden organiseerden. Het nogal statische begrip 'zuil' zou dan kunnen worden vervangen door het in meer variaties hanteerbare 'gemeenschap'. Een onderscheid tussen lichte en zware gemeenschappen zou verhelderend kunnen werken.¹⁴

Van Dam baseerde zich daarbij op het werk van hedendaagse sociologen die een zware gemeenschap zien als een samenhangend netwerk van organisaties op basis van herkenbare normen en waarden die de 'leden' niet vrijblijvend aanhangen, maar hen vooral verplichtingen en verantwoordelijkheden opleggen. Voor lichte gemeenschappen moet men eerder denken aan samenhangende netwerken die tot weinig verplichten en die meestal tijdelijk en doorgaans slechts voor een bepaald ideologisch deelbelang loyaliteit vergen. Mensen die bijvoorbeeld op wensen te komen voor een beter milieu kunnen aanhankelijkheid betonen aan soms zeer specifieke milieuorganisaties, maar ook aan bepaalde (niet met die organisaties verbonden) politieke partijen, al naar gelang hun optreden in een bepaalde periode of hun beleid ten aanzien van een bepaald onderwerp.¹⁵

Deze terminologie rond gemeenschappen sluit aan bij het in de geschiedwetenschap gehanteerde begrip 'civil society' ter aanduiding van de

¹² Blom (2000)

¹³ Righart (1986), 254-274

¹⁴ Van Dam (2011)

¹⁵ Duyvendak en Hurenkamp, red. (2004).

organisatieclusters tussen staat, markt en privéleven die in de negentiende eeuw overal in Europa ontstonden.¹⁶ Het doel was achtergestelde groepen te emanciperen en een stem te geven, maar ook om het gevoel van culturele en politieke eigenheid in het publieke domein naar voren te brengen. Grootschalige vernieuwingen in de infrastructuur, de economie en de communicatietechnologie lieten de traditionele beslotenheid van lokale gemeenschappen vervagen en versterkten de nationale gemeenschap (zoals een geïntegreerde nationale politiek met het parlement als centrum) en de behoefte aan identiteitsbeleving op nationale schaal. Dat creëerde een 'civil society' met zware gemeenschappen van katholieke, protestantse en socialistische signatuur aangevuld met een cluster van lichte als basis.

Deze Nederlandse 'civil society' kreeg vooral op drie niveaus vorm en gestalte. Wellicht de belangrijkste daarvan was de politieke dimensie, die tot uiting kwam in de vorming van politieke partijen en de daarbij in brede schakering ontwikkelde politieke activiteiten. Daaraan gekoppeld was de maatschappelijke dimensie, die zich uitte in concrete organisatievorming op een aantal terreinen. De belangrijkste daarvan waren ongetwijfeld de sociaaleconomische organisaties (vakbonden en vak- en professiegerichte organisatie) en het onderwijs. Als derde dimensie was er de cultuur die tot uiting kwam in organisaties op het gebied van jeugd, vorming, media, gender, cultuur (muziek, kunstvormen etc.) en een breed uitwaaiend palet aan organisaties die zich aan een specifieke sfeer of ideologie lieerden. Aan dit geheel waren tevens bepaalde gedragingen, een bepaald woordgebruik en soms zelfs uiterlijk (mode, haardracht) of huisinrichting verbonden.

Deze drie dimensies kregen bij de verschillende zware en lichte gemeenschappen een geheel eigen configuratie, waarbij de specifieke ideologie van deze gemeenschappen richtinggevend was. De zware gemeenschap van de socialistische arbeidersbeweging richtte haar acties vooral op politieke en sociaaleconomische machtsvorming. De daarbij behorende culturele uitingen (zang, vorming, jeugdbeweging, media) dienden vooral ter versterking van de onderlinge band en de vastbeslotenheid om de strijd te winnen.¹⁷ Deze culturele kanten van de arbeidersbeweging ontwikkelden zich sterker in de Noord-Europese landen in contrast met de Zuid-Europese en Angelsaksische landen waar de arbeidersbeweging zich vrijwel exclusief richtte op de politieke en sociaaleconomische machtsvorming. Van Dam verklaart dat met een verwijzing naar de onderdrukking van socialistische politieke en sociaaleconomische ontplooiing in het Duitse keizerrijk. Dergelijke repressie stimuleerden op de lange termijn juist de identiteit van de arbeidersbeweging.¹⁸

Bij de protestantse zware gemeenschappen waren het vooral de gereformeerde 'kleine luyden' die zich in hun orthodoxe eigenheid wilden laten zien op al die terreinen des levens waar modernisme, liberalisme, vrijzinnigheid en socialisme de boventoon dreigden te gaan spelen. In de langdurige schoolstrijd en hun daarbij geformuleerde oplossing om 'soeverein in eigen kring' te zijn, vond men het samenbindende strijdpunt van politieke, sociale en culturele activiteiten. Van evident belang in deze wereld was de

¹⁶ Van Dam (2011), 23 e.v.; Hellemans (1990)

¹⁷ Wijfjes (2009)

¹⁸ Van Dam (2011), 33-34

rol van spirituele leidsmannen die zich concreet met het besturen van wereldse organisaties en nationale politiek bezig gingen houden.

De zware katholieke gemeenschap had na het herstel van de kerkelijke hiërarchie in 1853 de mogelijkheid gekregen steeds meer in het publieke domein zelfverzekerd te laten zien hoezeer de katholieke kerk nog een samenhangende levenswijze nastreefde, waarbij het geloof en de daaraan verbonden politieke, sociale en culturele activiteiten het leven van katholieken van wieg tot graf reguleerde en betekenis gaven. De nadruk lag daarbij lange tijd op de regio's waar katholieken traditioneel een meerderheid vormden. Dat proces voltrok zich niet exclusief in Nederland, maar in allerlei landen waar het katholicisme traditioneel sterk was maar geen meerderheid vormde, zoals Oostenrijk, België en Duitsland.¹⁹

De liberalen, die in de 19de eeuw politiek en maatschappelijk nog de boventoon hadden gevoerd, hadden overal het nakijken omdat hun ideologie rondom het autonoom handelende individu op gespannen voet stond met het massaal organiseren op ideologische basis. Hoewel de liberalen door deze ideologie beter tot de lichte gemeenschappen kunnen worden gerekend werden zij door de anderen in een restzuil (als ware het een zware gemeenschap) geduwd met alles wat neutraal of nationaal wenste te zijn. Dat ging volstrekt voorbij aan het feit dat een fors deel van de 'neutrale' of 'burgerlijk-nationale' bevolking zich in het geheel niet aangesproken voelde door de liberale ideologie.²⁰

Naast de lichte liberale gemeenschap, kwamen sinds het einde van de negentiende eeuw de nieuwe zware gemeenschappen op. Dat verplaatste de politiek veel meer dan tot dan gebruikelijk was naar het nationale openbare domein en het maatschappelijke middenveld.²¹ De constellatie die daaruit ontstond zou tussen Eerste Wereldoorlog en de jaren zestig in karakter stabiel blijven, hoewel de Tweede Wereldoorlog wel een breuk bewerkstelligde in de mate van aanvaarding van de socialistische beweging als een volwaardige groep in de politiek. Het proces van ontzuiling dat in de periode na de jaren zestig plaatsvindt moet worden gezien als een overgang van de drie dominante zware gemeenschappen naar een versplintering in lichte gemeenschappen, waartoe ook de restanten van de oude gemeenschappen konden behoren.

Zo zou het bijvoorbeeld onzinnig zijn te veronderstellen dat de ontzuiling leidde tot het in elkaar storten van de persoonlijke verbanden en ideologische verwantschappen die de socialistische zware gemeenschap hadden gekenmerkt. Die verbanden en verwantschappen bleven bestaan, maar de centrale aansturing ervan maakte plaats voor een nieuwe dynamiek die door allerlei groepen, stromingen en facties werd aangejaagd. Juist vanuit de opvatting dat de ouderwetse mechanismen van loyaliteit niet meer in de moderne tijd pasten, poogde een groep zoals Nieuw Links de machtsposities in de sociaaldemocratische organisaties te veroveren en op nieuwe leest te schoeien. Een organisatie zoals de VARA verviel daardoor tot een sociaaldemocratische organisatie die heftige interne politieke twisten meemaakte. Die kwamen pas ten einde toen in de jaren negentig de vernieuwing van het omroepbestel gestalte kreeg en de omroepen meer loyaliteit begonnen te tonen voor profilering van

¹⁹ Righart (1986)

²⁰ Blom (1989), 1-27

²¹ De Haan en Te Velde (1996)

de 'publieke omroep' tegenover de commerciële omroepen dan voor loyaliteit aan een partij en/of maatschappelijk middenveld.²²

Verzuilde media: identiteit, pacificatie en polarisatie

In het kielzog van de alles vergruizende historische stormloop op 'verzuiling' is ook het politicologische begrip pacificatie ter discussie komen te staan, zij het in veel mindere mate dan verzuiling. De term pacificatie verwijst vooral naar de politieke praktijk van besluitvorming in een ideologisch verdeelde samenleving. Gegeven de sterk van elkaar afwijkende politieke opvattingen ontstaat er toch stabiliteit in het systeem door het aanpassingsvermogen van de elites die regeringen vormen en maatregelen treffen. Aan de basis van het politieke systeem ligt als het ware een stilzwijgende afspraak om elkaar niet fundamenteel uit te sluiten, maar iedere groep zijn deel te geven in zorgvuldig uitonderhandelde compromissen.

Ter aanduiding van deze mechanismen zijn meerdere termen gebruikt, zoals 'consensuspolitiek' en het sinds de jaren negentig populaire 'poldermodel'. Achter al die woorden schuilt de gedachte dat er een in de Nederlandse geschiedenis verankerde mentaliteit zou bestaan om tegenstellingen te verbloemen, te sussen of in een proces van voortdurende onderhandeling en uitruil niet op de spits te laten drijven. Het 'schikken en plooiën' in de polder zou een grondtoon in het politiek proces zijn dat wellicht al terug te leiden is op de gedragingen van regenten vanaf de 16de eeuw.²³

Zeer bepalend in dit verband is wederom het werk van de politicologen Lijphart en Daalder. Lijphart gaf een dusdanig aantrekkelijke analyse van de pacificatiepolitiek, dat zijn visie door vele van zijn vakgenoten en ook wel door historici is overgenomen. Volgens hem wordt in het politieke systeem rond verzuiling en pacificatie volgens 'the rules of the game' politiek bedreven door elites die zware verantwoordelijkheid kennen en dragen.²⁴ De belangrijkste regel van deze 'politics of accommodation' is dat de politiek serieus, zakelijk en resultaatgericht moet zijn gericht op een pragmatische acceptatie van bestaande verschillen. De politieke leiders moeten ervan overtuigd zijn dat de verschillen in stand moeten blijven, ze hebben 'agreement to disagree'. De oplossing van splijtende en onenigheid veroorzakende vraagstukken moet door diplomatiek toeverleg tot stand komen, waarbij gelet wordt op proportionaliteit in de verdeling van beschikbare gelden of middelen. Door deze evenredige verdeling worden de gevoelige vraagstukken gedepolitiseerd en de politieke achterban van de noodzakelijke compromissen overtuigd ('vooral' in naoorlogse periode).

Het is een proces dat staat of valt bij geheimhouding in de besluitvormingsarena en een parlement dat zich daaraan onderwerpt. Op dit vlak speelt ook de pers een belangrijke rol in het niet verstoren van de geheimhouding en het niet op de spits drijven van tegenstellingen. Alleen de neutrale pers (vooral dagblad *De Telegraaf* wordt in dit verband genoemd) is soms storend, maar de meeste neutrale bladen (die vooral op regionaal en stedelijk niveau te vinden zijn) vertoonden een weinig uitgesproken en zeker niet polariserend gedrag. Een autonome kritische journalistieke functie met sterk assertief gedrag gericht op het aantasten van autoriteit zou vooral in de jaren zeventig

²² Wijfjes (2009)

²³ Bos, Ebben en Te Velde (2008); Randeraad en Wolfram in: Hendriks en Toonen, red., (1998), 35-49.

²⁴ Lijphart (1968), 122-138

ontstaan. In de jaren met zware gemeenschappen werd de journalistiek vooral getypeerd met zelfcontrole en verantwoordelijkheidszin.²⁵

Volgens Lijphart was de 'grote pacificatie' van 1917 (de beslechting van drie grote ideologische vraagstukken: de schoolstrijd, de kiesrecht kwestie en de sociale kwestie) het grote voorbeeld van de daarop volgende pacificaties die allen gebaseerd zouden zijn op evenredigheid en het beteugelen van polarisatie. Gegeven de verdeeldheid op vrijwel alle terreinen zou een politiek stabiele natie in stand zijn gehouden door de houding van elites om in zekere evenredigheid compromissen te sluiten. Daalder voegde daaraan toe de lijdelijkheid van de bevolking om die compromissen te aanvaarden en zelfs toe te juichen en een sterke loyaliteit te betuigen aan de beslissingen van gezagsdragers en autoriteiten. Zoiets veronderstelt dus een grote mate van onderlinge solidariteit van elites en burgers.²⁶ En daarbij is de aansturing van media vanuit de politiek een cruciale schakel, omdat media in sterk toenemende mate het beeld van de politieke werkelijkheid bepaalden voor het grootste deel van de bevolking.

Dit schematische beeld van pacificatie en lijdelijkheid is van vele kanten bekritiseerd, bijvoorbeeld omdat het op allerlei vlak in strijd is met de historische werkelijkheid van politieke processen, zoals vele studies over politieke onderwerpen of de functionering van lokale of regionale politieke uitwijzen.²⁷ Ook de politicoloog Hoogenboom benadrukte dat in het interbellum geen sprake is van een gepacificeerde politieke cultuur waarin iedere gemeenschap vanuit een gedeeld streven naar consensus zijn deel kreeg.²⁸ De tegenstellingen waren in dat tijdvak juist bijzonder groot en ze liepen in de crisisjaren na 1929 sterk op. De wisselende combinaties van liberalen met confessionelen faalden juist bij het tot stand brengen van consensus, en de socialistische beweging stond sinds het polariserende gedrag van partijleider Troelstra in november 1918 politiek gesproken volledig buiten spel. Pas na het geleidelijk afschudden van de scherpste randen van de socialistische ideologie werd de SDAP in 1939 toegelaten tot de nationale regering.

Het is ontegenzeggelijk dat het idee van pacificatie juist in de jaren vijftig is ontstaan omdat in die periode de behoefte aan consensus in de politiek rond confessionelen en sociaaldemocraten evident was. Maar hoewel het streven naar samenwerking was gekoppeld aan het afzetten tegen de scherp slijperij en polarisatie die de economische en politieke crisis van de jaren dertig hadden verergerd, moest in verkiezingstijd of bij belangrijke ideologische kwesties juist de confrontatie worden opgezocht om zichzelf te kunnen profileren ten opzichte van de andere partijen. Vooral in de sociaaldemocratische hoek werd die polarisatie deel van de strategie om de zware overheersing van confessionele politiek te doorbreken. Bij de katholieken ging het in die polarisatie meer om het behoud van de eigen organisaties, zoals blijkt uit de debatten rondom het bisschoppelijk Mandement van 1954.²⁹

Mocht er dus een constante verklarende factor voor de politieke stabiliteit in de periode 1918-1970 aanwijsbaar zijn, dan was dat eerder de onvermijdelijke presentie

²⁵ Wijfjes (2004)

²⁶ Daalder (1995), 11-39

²⁷ Van Dam (2011), 70-73

²⁸ Hoogenboom (1996)

²⁹ Mellink (2011); Hinke (1979)

van confessionele politiek. In wisselende coalities met liberalen en sociaaldemocraten maakten die partijen de dienst uit. Het karakter van dat optreden is ook wel 'dynamisch conservatisme' genoemd; dat wil zeggen dat met toepassing van grofweg dezelfde traditionele basisprincipes steeds nieuwe situaties en uitdagingen worden aangegaan.³⁰ Voor het gedrag van de media van zware gemeenschappen betekende dat polarisatie in verkiezingstijd, maar juist het dempen daarvan bij het regeren van eigen partijen.

De regeling van het omroepbestel in 1930 wordt wel als een ultiem voorbeeld van pacificatiepolitiek gezien. Het hete vraagstuk van de verdeling van schaarse zendtijd werd geschikt door iedere zware gemeenschap zijn deel te geven, maar er ook voor te zorgen dat de scherpe randen ervan, zoals de polarisatie tegen andere gemeenschappen, werden verbannen door preventieve radiocensuur.³¹ Daarmee is het echter nog niet een schoolvoorbeeld van consensuspolitiek, eerder een geslaagde poging van de politiek dominante zware gemeenschappen (katholieken en protestanten) om hun normen aan andere gemeenschappen op te leggen. De liberalen moesten berusten in het reduceren van een nationale omroep tot een omroepvereniging naast de anderen; de socialisten kregen weliswaar gelijkberechtiging in de hoeveelheid zendtijd die men kon gebruiken, maar moesten daarvoor een deel van hun identiteit prijs geven, met name de opruiende en polariserende aspecten van hun cultuur.³²

Lijphart en zijn vele navolgers zijn in hun mediabeschoouwing denkers in eendimensionale media-effecten. In hun visie worden media vanuit de politiek aangestuurd om de politiek gepacificeerd te houden; er is als het ware eerder sprake van politisering van media dan van mediatisering van politiek. Daarbij negeren zij de andere functies van media in het verzuilde tijdvak. Want naast het pacificeren van mogelijke conflicten in eigen kring en in contacten met andersdenkenden waren media er ook om de achterban te mobiliseren en te bevestigen in de eigen voortreffelijkheid. Media gaven de eigen cultuur een stem en boden een podium voor de beleving van identiteit.³³ Dat kon in belangrijke kwesties juist betekenen dat het tegendeel van pacificering werd nagestreefd: het polariseren met andersdenkenden door het eigen gelijk in felle bewoordingen naar voren te brengen in combinatie met scherpe veroordeling van anderen. Mobilisering van de achterban verdroeg zich uitstekend met polarisatie met andersdenkenden; sterker nog, polarisatie was het middel bij uitstek om consensus in eigen kring te organiseren.

De nadruk op consensus en pacificatie heeft het beeld van de rol van media in relatie tot verzuiling dus in ernstige mate verkleurd. Meer dan op de polariserende elementen in de media is de nadruk komen liggen op de pacificerende en identiteitversterkende functies. Over hoe die in stand werden gehouden is dan ook veel bekend en in studies kaart gebracht. De eind 19de eeuw opgekomen massapers leidde tot een grote greep vanuit de leiding van de politiek-maatschappelijke gemeenschappen op de inhoud van die media. Die greep kreeg met name gestalte in allerlei institutionele en personele arrangementen. Dat kon bijvoorbeeld door het simpelweg starten van een eigen krant door een politiek leider, zoals bijvoorbeeld *De*

³⁰ Ellemers (1984)

³¹ Wijfjes (1988)

³² Wijfjes (1988)

³³ Van Vree (1989); Wijfjes (1988 en 2012)

Standaard door Abraham Kuyper in 1872 en *Het Volk* door Pieter Jelles Troelstra in 1900. Daarnaast werden kranten statutair gebonden aan uitgangspunten of doeleinden van de eigen gemeenschap. Het journalistieke personeel dat de inhoud verzorgde werd bij voorkeur uit eigen kring gerekruteerd en in de organisatie van het redactionele proces lagen waarborgen voor een blijvende betrouwbaarheid van persorganen inzake de politieke koers. Het politieke commentaar was bijvoorbeeld voorbehouden aan mensen wier loyaliteit aan de eigen gemeenschap boven elke twijfel was verheven.³⁴

Wat uit die institutionele arrangementen voortkwam was echter meer dan het pacificeren van conflicten of het bevestigen van eigen identiteiten en ideologisch geladen concepten. Vanzelfsprekend bevatten verzuilde kranten getuigende en voorlichtende stukken van deze aard, maar ook felle bestrijding van dissidente groepen en opvattingen, zowel in de eigen groep als met anderen. Daartoe stond een heel arsenaal aan beschadigende woorden ter beschikking, zoals: onverantwoord, misleidend, leugenachtig, brallend, slap, fascistisch, reactionair, dwaas, duivels, beschamend, walgelijk, dictatoriaal etc..

Met een verwijzing naar de theoretische concepten uit de politieke communicatiewetenschap zou je kunnen zeggen dat de verzuilde media bezig waren met *agenda setting* (het bepalen van de onderwerpen waarover de lezer zich mee bezig zou moeten houden), *priming* (het bepalen van de kwaliteiten waarop politici en partijen beoordeeld zouden moeten worden) en *framing* (het bepalen van de manier waarop over bepaalde onderwerpen zou moeten worden nagedacht).³⁵ Het zijn theoretische begrippen die worden gehanteerd in het internationale debat over mediatisering van politiek en politisering van media. Politisering zou men dan kunnen zien als een conceptuele vertaling van 'verzuiling' met mediatisering als evenknie van 'ontzuiling'. Is dat een kwestie van onderschikking van een bepaald veld (politiek en media) aan de ander? Is bij politisering dus sprake van onderschikking van media aan politiek en bij mediatisering van politiek aan media? Het zo schematisch voorstellen van een in wezen zeer dynamische en interactieve verhouding is een te grote vervorming van de geschiedenis. Een complexe verhouding van de politieke werkelijkheid met de mediale is niet een kwestie van eenrichtingsverkeer, maar van wederzijdse beïnvloeding. Zoals ook in de internationale theoretische discussie over *mediatization of politics* wordt bepleit, zou het blootleggen van die wederzijdse dynamische beïnvloeding het doel van toekomstig onderzoek moeten zijn.

Vanuit deze functies van media in zware gemeenschappen kan een operationalisering plaatsvinden van onderzoek naar de inhoud van digitaal beschikbare kranten op vier niveaus: het noemen van partijnamen, van namen van partijleiders, van namen van maatschappelijke en culturele organisaties en van ideologisch geladen begrippen. Aan de opzet van dit onderzoek en de resultaten die daarbij zijn geboekt, wordt een apart hoofdstuk gewijd.

³⁴ Wijffes (2004); Van Vree (1989)

³⁵ Scheufele and Tewksbury (2007)

Literatuur

- Adema, Janneke (2004). 'Verzuiling als metafoor voor modernisering'. In: De Keizer, Madelon en Tates, Sophie, red. (2004). *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland 1914-1940*. Zutphen: Walburg Pers, 265-283
- Becker, Uwe, red. (1993). *Nederlandse politiek in historisch en vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Het Spinhuis
- Blom, Hans (1989). *Crisis, bezetting en Herstel. Tien studies over Nederland, 1930-1950*. Den Haag: Nijgh & Van Ditmar
- Blom, Hans (2000). 'Vernietigende kracht en nieuwe vergezichten'. In: Blom en Talsma (2000), 203-236
- Blom, Hans en Talsma, Jaap, red. (2000). *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw*. Amsterdam: Het Spinhuis
- Bos, Dennis, en Ebben, Maurits en Te Velde, Henk, red. (2008). *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu*. Amsterdam: Bert Bakker
- Daalder, H. (1995). *Van oude en nieuwe regenten. Politiek in Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker
- De Haan, Ido en Te Velde, Henk (1996). 'Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland, 1850-1900.' *BMGN* 3-1996, 167-200
- De Rooy, Piet (1995). 'Zes studies over verzuiling'. *BMGN* 110-3, 380-392
- Duyvendak, Jan Willem en Hurenkamp, Menno, red. (2004). *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennep
- Ellemers, J. (1984). 'Pillarization as a Process of Modernization'. *Acta Politica* 19:1, 129-143
- Gielen J.J. e.a. (1965). *Pacificatie en de zuilen*. Meppel: Boom.
- Hellemans, S. (1990). *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800*. Leuven: Katholiek Documentatie- en Onderzoekcentrum 1990.
- Hendriks, Frank en Toonen, Theo, red. (1998). *Schikken en plooiën. De stroperige staat bij nader inzien*. Assen: Van Gorcum
- Hinke, J. (1979). 'Het bisschoppelijk mandement 1954 in pers en politiek. Mei 1954-februari 1955'. *Jaarboek van het Katholiek Documentatiecentrum* 9, 73-116
- Hoogenboom, Marcel (1996). *Een miskende democratie. Een andere visie op verzuiling en politieke samenwerking in Nederland*. Leiden: DSWO Press
- Lijphart, Arend (1968). *The politics of accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*. University of California Press.
- Mellink, Bram (2011). 'Tweedracht maakt macht: de PvdA, de doorbraak en de ontluikende polarisatiestrategie (1946-1966)'. *BMGN - Low Countries Historical Review* 126-2, 30-53
- Piersma, Hinke and Kees Ribbens (2013), 'Digital Historical Research. Context, Concepts and the Need for Reflection'. *BMGN - Low Countries Historical Review* 128-4, 78-102
- Randeraad, N. en Wolffram, D.J. (1998). 'De Nederlandse bestuurscultuur in historisch perspectief'. In: Hendriks en Toonen (1998), 35-49
- Righart, J.A. (1986). *De katholieke zuil in Europa. Een vergelijkend onderzoek naar het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland*. Boom: Meppel

Scheufele, Dietram A. and Tewksbury, David (2007). 'Framing, Agenda Setting, and Priming: The Evolution of Three Media Effects Models'. *Journal of Communication* 57, 9-20

Van Dam, Peter (2011). *Staat van verzuiling. Over een Nederlandse mythe*. Amsterdam: Wereldbibliotheek

Van Vree, Frank (1989). *De Nederlandse pers en Duitsland 1930-1939. Een studie over de vorming van de publieke opinie*. Groningen: Historische Uitgeverij

Voerman, Gerrit en Osterholt, Lucas (2008). *De VVD visueel. Liberale affiches in de twintigste eeuw*. Amsterdam: Boom

Wijfjes, Huub (1988). *Radio onder restrictie. Overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1940*. Amsterdam: Stichting Beheer IISG

Wijfjes, Huub (2004). *Journalistiek in Nederland. Beroep, organisatie en cultuur 1850-2000*. Amsterdam: Boom

Wijfjes, Huub (2009). *VARA. Biografie van een omroep*. Amsterdam: Boom

Wijfjes, Huub (2012). 'Veelkleurige radiogemeenschappen 1930-1960'. In: De Leeuw, Sonja en Hogenkamp, Bert en Wijfjes Huub, red., (2012). *Een eeuw van beeld en geluid. Cultuurgeschiedenis van radio en televisie in Nederland*. Hilversum: Instituut voor Beeld en Geluid, 58-99